

(04.05.2005)

Bu makale yazarın Yesevilik konusunda çalışmaya başlaması sonrasında 2002 yılı başında bir genel rapor gibi Kazakistan'ın Türkistan şehrinde hazırlanmış ve aynı yıl yayına başlayan Türkologya Dergisi'nde yayınlanmıştır.[2] Hiç şüphe yok ki eksiklikler vardır. Daha sonra bu eksikliklerimizi hem kaynak taramaları ile hem de alan araştırmaları ile tamamlamaya çalıştık. Almatı, Çimkent, Türkistan, Bişkek Taşkent, Namangan, Semerkand gibi önemli merkezlerdeki kütüphanelerde yaptığımız kaynak taramaları ile kendimizi daha da geliştirmeye çalıştık ve hala da çalışmaktayız. Bu süreçte ortaya çıkan diğer makalelerimizi de sizlere sitemizden ulaştırmaya devam edeceğiz.

Konunun uzmanlarının da ifade ettiği üzere, İslam'ın hem bir din hem de bir yaşam biçimi olarak varlığını halk arasında sürdürmesinde sufî tarikatlerin sürekli ve sistemli çalışmaları birinci derecede rol oynamıştır. (Bennigsen, 1988: 76) Bu gerçek Orta Asya'da da, Kafkaslar'da da, Balkanlar'da da, Anadolu'da da böyle olmuştur. Bu sufî tarikatlerden Türk tarihi bakımından en önemlisi olan Yesevilik ve onunla ilintili konularda yapılan araştırmaların sorunları üzerine bir değerlendirme yapmak ve bu konudaki sorunları ele almanın çözüm üretmek için önşart olduğuna inanıyoruz.

Sadece Türkistan ve çevresinin değil bütün Türk dünyasının "kible-i duası"[3] olan Ahmet Yesevi ve onun öncülüğünde oluşturulan değerler ve onunla ilgili diğer konuların aydınlatılmasının Türkoloji araştırmaları bakımından önemi büyüktür. Çünkü Anadolu'da ve diğer coğrafyalarda yaşayan Türklerin kökleri Yesevilikle doğrudan ilgilidir. Ne var ki bugüne kadar bu konuya gereken önem verilmemiştir denilebilir. Tabi bunun da bir çok nedenleri bulunmaktadır. Bugün Türk topluluklara yönelik tarihi, sosyolojik, antropolojik ve disiplinlerarası araştırmalar yapılmaksızın Yesevilik'in Anadolu'da ve diğer coğrafyalardaki etkisi anlaşılabilir. Biz bu makalemizde bu konudaki sorunları ele alırken, bu zamana kadar yapılan çalışmaları, bu çalışmalarda yer alan belli başlı tezleri ve bu tezlere ilişkin görüşlerimizi ifade edeceğiz.

"Hoca Ahmet Yesevi ve Yesevi Yolu hakkında kim ne dedi, ne yazdı, onun ve onunla ilintili konularla ilgili hangi konular çözümlendi, hangileri çözümlenemedi?" şeklinde özetlenen sorunların yanıtlarının bulunabilmesi ancak bütün kaynaklar toplandıktan sonra mümkün olabilecektir. Kazakistan'da ve Orta Asya'nın diğer ülkelerinde Yesevilikle ilgili araştırmalar artmakta olup yakın gelecekte çok daha fazla sayıda konuyla ilgili araştırmacının ortaya çıkacağı söylenebilir. Biz burada bu konulara ilişkin genel bir değerlendirme yapmak istiyoruz.

Bu konudaki araştırmaları ile yeni bir dönem başlatan öncü bilim adamı, merhum Prof. Fuad Köprülü "...*Hoca Ahmed Yesevî kuvvetli şahsiyetiyle, Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurdu ki, bu bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulmuş olan ilk tarikattir ...*" (Köprülü, 1993a: 114) diyerek konunun önemine yıllar önce dikkat çekmişti. Yesevîliğin yüzyıllar içerisinde yaşadığı gelişim gözönüne alındığında görülecektir ki, bu kavram sadece bir tarikat adı olmanın ötesinde edebiyata, inanca ve topluma ait birçok unsuru yapısında bulunduran bir büyük değerler manzumesine dönüşmüştür. Genel olarak söylemek gerekirse Yesevîlik yayıldığı coğrafyalarda farklı adlar olsa da sahip olduğu öz hiç değişmemiştir. Bize göre bu öz, onun insan sevgisini esas alan bir anlayış olmasıdır ve bu nedenle de evrenseldir. İşte bu yapısı nedeniyledir ki, yüzyıllar da geçse, değişik coğrafyalarda da olsa kendini yeniden var etmekte ve uyum sağlamaktadır.

Orta Asya'nın farklı bölgelerinden Anadolu'ya ve başka yerlere yüzyıllar süren bir göç yaşayan Türkler, bütün bu zaman içerisinde onları birarada tutan dil ve inanç gibi toplumlarda temel kimlik belirleyici unsurlarını asla bırakmamışlardır. Bu konudaki titizliklerini bugün bile Anadolu'da ve diğer Türk toplulukların yaşadıkları bölgelerde sürdürmektedirler. Bu durum sayesinde ki Anadolu'daki ve diğer bölgelerdeki Türk toplulukların arasına tarihin çeşitli zamanlarında birçok coğrafi, siyasî ve dinî ayrılıklar girmesine karşın bütün bu ayrılıklar aralarında varolan ortak bilinci ortadan kaldıramamıştır. Bu süreklilik zamansal ve mekânsal değişmelere karşın Türklerin Yesevîlikten günümüze ulaşan birleştirici değerlerinin ne kadar sağlam temeller üzerinde durduğunu açıkça göstermektedir.

Bir toplumun inancına, kültürüne ve diline sahip çıkması onun aynı zamanda en temel insan haklarına da sahip çıkmasıdır. Türk topluluklar bu haklarını yüzyıllardır yaşadıkları bütün olumsuzluklara karşı titizlikle korumaya çalışmaktadırlar. Alan araştırmaları yaptığımız Anadolu'nun ve Kazakistan'ın birçok yerinde bugün olmuş eski Türk inanç ve geleneklerine sosyal yaşamın her alanında rastlamak mümkündür. Zaman zaman topluma dayatılmaya çalışılan çeşitli siyasî ve dinî ideolojiler Türk toplumunun yapısına işlemiş bulunan ve bir süreklilik halinde devam eden değerleri bu zamana kadar etkileyememiştir. Zaman içerisinde kurulan Türk devletlerinden Arap, Fars vd. yabancı etkilere kapılanlar da olmuştur. Öyle ki bu etkiler yönetenlerle yönetilenler arasında büyük uçurumların da meydana gelmesine yol açmıştır. Saraylarda farklı bir dille konuşulur ve yazılırken, normal halk kitleleri bu gidişattan etkilenmeksizin dilinden ve geleneklerinden vazgeçmemişlerdir. Yüzyıllardır siyasal iktidarların güç mücadelelerine dayanan ve Türk topluluklar üzerinde kötü izler bırakan hatalarını, halkımız zaman içinde çok bilinçli olarak düzeltmekte ve çözümlenmektedir. Eğer böyle olmasaydı bugün yaşayan Türk devletlerinden hiçbiri varolmayı başaramazdı. Bu başarı hiç şüphesiz yöneticilerden çok gelenek ve törelerini yüzyıllar boyunca koruyan ve nesilden nesile aktaran halk kitlelerine aittir. Yüzyıllara yayılan bir zaman süreci içerisinde Yesevîlik esasları halkın gönlünde nesilden nesile aktarılagelmiş ve aktarılması da sürdürecektir. Yesevî geleneğinin halkalarından olan Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli

nasıl Anadolu'daki Yesevîliğin yani Alevi-Bektaşî geleneğinin serçeşmesi ise, bu geleneğin en ulu kişisi Hoca Ahmet Yesevî de yüzyıllardır süregelen etkisi ile bütün Türk topluluklarının hiç kuşkusuz serçeşmesidir. Vilayetnâme'ye göre Hacı Bektaş-ı Veli'yi Anadolu'ya serçeşme kılan da yine Ahmed Yesevî'nin kendisidir.

Giriş

Önemli sayıda müslüman nüfusu barındıran Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) -1917 Ekim Devriminden parçalanmasına kadar ki dönem içerisinde- bu nüfusa yönelik politikasını genel olarak ifade etmek gerekirse din karşıtı ve baskıcı olduğu söylenebilir. Ancak SSCB idarecileri zaman zaman iç ve dış politik yararlar sağlamak üzere, islam dininin müslüman topluluklar üzerindeki nüfuzundan yararlanmak üzere onu kullanmaktan da geri durmamışlardır. (Holt, 1970: 627-643) Oldukça karmaşık bir idarî yapılanmaya sahip bulunan SSCB, çok sayıda federe cumhuriyet, özerk cumhuriyet, özerk bölge ve ulusal bölgeden oluşmaktaydı. Bu idarî birimlerin içerisinde çok sayıda dinî ve millî farklılıklara sahip halklar yaşamaktaydı. Bu karmaşık devletin varolabilmesi, doğal olarak resmi ideoloji dışındaki, dinî ve millî duyguların, Sovyet ideolojisi içerisinde eritilmesi siyaseti ile mümkün olabilirdi. SSCB'nin dağılmasına kadar izlenen din ve milliyetler politikası bu şekilde özetlenebilir. Bu politika içerisinde İslam ve Türklük konusu özel bir öneme sahip olagelmıştır. Şöyle ki SSCB nüfusunu oluşturan halkların önemli bir bölümü İslam dinine mensup ve zaman içerisinde Azeri, Kazak, Özbek, Kırgız, Tatar gibi adları önplana geçmiş, Türk halklardan oluşmaktaydı. Bunun SSCB bakımından hayati bir sorun olduğunun bilincinde olan Sovyet idarecileri, Türklük ve müslümanlığın birleştirici bir rol oynamaması için sistemli bir siyaset izlemişlerdir. Bu siyaset içerisinde "Ahmet Yesevî" ve "Türkistan" kavramları önemli yere sahiptir. Buna karşın dinî ve millî değerlere ilişkin düşüncelerin halklar arasında içten içe yaşamasının önüne geçilememiştir. Devletin en büyük idari birimden en küçüğüne kadar sözkonusu olan kamusal alandaki yasaklama ve ideolojik önlemleri, aile içi eğitim, tarikatlerin yarı açık/gizli çalışmaları [4]

(Kur'an kursları vb.) yoluyla giderilmeye çalışılmıştır. Kimlik belirleyici değerlerin kısıtlandığı bu dönemde Ahmed Yesevî gibi simgesel kişilikler ve onun düşünceleri çerçevesinde oluşturulmuş Yesevîlik gibi halkın manevi dünyasına hakim olan akımlar, dinî ve millî bilinci ayakta tutan en önemli unsurlar olmuşlardır.

Ahmet Yesevi ve onun görkemli ziyaretgahı, din karşıtı bir ideolojiyi benimsemiş bulunan Sovyet, idaresi zamanında bile Türk ve başka halkların çekim merkezi olmayı sürdürmüştür. Bunu bizzat Gordlevsky gibi Sovyet alimleri ifade etmektedirler. (Gordlevsky, 1932: 57) Orta Asya'nın ve bütün Türk dünyasının hem sosyal hem dinsel anlamda en kutsal şahsiyeti olan Ahmed Yesevî'nin türbesinin de bulunduğu külliye hakkında Sovyet mimari tarih ve arkeoloji uzmanlarının kapsamlı çalışmalarının olduğu bilinmektedir. (DeWeese, 1999: 507) Rus bilgini M. E. Masson da ilk kez 1930'da Taşkent'te yayınlanan makalesinde türbenin tarihini ayrıntılarıyla vermektedir. [5] Bütün bu çalışmalara

karşın konunun sosyal ve tarihi boyutu hakkında yeterli çalışmalar yoktur.

[6]

Belki de bu belli bir politikanın sonucuydu. Bu konuda en fazla yayının yapıldığı Türkiye’de bile Yesevîliğin tarihi, sosyal ve dinî yönleri hakkında çalışmalar yapılmakla birlikte yeterli olmaktan uzaktır. Bu önemli konuya gereken önemi vermek, uzun vadeli araştırma planları çerçevesinde çalışmalar yapmak ve konunun ihmaline yol açan politikaları boşa çıkarmak zorundayız.

SSCB’nin dağılması sonrasında dinî ve millî değerlere olan ilgi gittikçe artan bir trend izlemektedir. Bu bağlamda Türk dünyasının hem sosyal hem dinsel anlamda en kutsal şahsiyeti olan Ahmed Yesevî’nin türbesinin de bulunduğu yer olan Türkistan kentinin, Kazakistan’ın bağımsızlığını kazanması sonrasında büyük bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. Türkistan ve çevresindeki gözlemlerimi, Orta Asya’daki diğer bölgelere ilişkin yazılanlarla birleştirdiğim zaman, son on yılda Orta Asya’daki Türk cumhuriyetlerinde dinsel değerlere doğru giderek artan bir eğilim olduğunu söyleyebilirim. Bu eğilim daha önce pek bilinmeyen lokal öneme sahip dini mekânların daha da tanınmasına yol açtığı gibi, varolanların da restorasyonuna ve daha da gelişmesine neden olmaktadır. Bununla bağlantılı bir diğer eğilim ise, dini ve milli değerleri ele alan yayınlara karşı halkın artan ilgisidir. Buna paralel olarak, bu konularda Kazak ve Özbek Türkçelerinde çok sayıda kitap yayınlanmakta ve ilgiyle okunmaktadır. (Örneğin: Mirhaldaroglı, 1992; Buhari, 1993; Kojayev, 1997) Son yıllarda Türkistan şehrinin tarihine ilişkin çalışmaların da yapıldığı görülmektedir.

[7]

Türkistan ve çevresinde çok sayıda ziyaret bulunmaktadır. Sadece Sayram Kenti bile bu konuda ayrı bir araştırma konusu olabilir. Halk arasında da burada “sansız bab” yani sayısız ziyaret olduğu ifade edilmektedir. Sovyet idaresi zamanında bir çoğu kapalı ve bakımsız olan bu camiler ve ziyaretler bağımsızlık sonrasında halk tarafından giderek artan oranda ilgi görmektedir. Buralarda artık molla, müftü, soppu, hoca, imam, işan ve çırakçı olarak adlandırılan din görevlileri ve türbedarlar da görev yapmakta ve bu mekânlar giderek daha bakımlı hale gelmektedirler. Türkistan ve çevresinde hatta daha da genellersek tüm Orta Asya ve Kafkaslarda Sovyet dönemi ardından dinî bir uyanış sözkonusudur. Bu uyanışta yeni camilerin yapılması kadar, evliya, ata, bab[8] (baba), batır[9] ünvanlı ziyaretlere olan halkın artan ilgisi de önemli rol oynamaktadır. Halk bu ziyaretler sırasında orada bulunan din görevlilerinden veya çırakçıdan ziyaret ettiği yere ilişkin bilgilerin yanısıra dini bilgiler de almaktadır. (Bu ziyaretler hakkında örn. bkz. Turisov, 1992; Mirhaldaroglı, 1997) Bu şekilde bugün artık bağımsız olan eski SSCB topraklarında bilginin ve dinin yeniden inşa faaliyetinde bu kişiler çok önemli işlevler görmektedirler. Sadece halk, inanca ilişkin konuları onların kanalıyla öğrenmektedirler ve bu süreç uzun süre de bu şekilde devam edecektir. Araştırmacı olarak bize düşen yeniden yapılanan dini değer ve kurumları gözlemleyerek, çok dinamik bu süreci ayrıntılarıyla anlayabilmek, yorumlayabilmek ve karşılaştırabilmektir.

Zamansal ve Coğrafi Yaygınlık Sorunu:

Yesevîlik araştırmaları konusundaki en önemli sorun konunun kapsamlı olduğu kadar bu kapsamlı konunun yüzyıllar yayılan zamansal ve coğrafi genişliği sorunudur. Bu zorluğu gidermenin yolu da yine bilimsel yöntemle olanaklıdır. Değişik alanlarda uzman araştırmacıların yapacakları uzun vadeli ve titiz çalışmalarla konunun aydınlatılması sözkonusudur. Yeter ki hem bu araştırmacılar konularında uzman olsunlar ve hem de bu araştırmalara çalışmalarını için gerekli bilimsel ortam ve kaynaklar sağlansın. Bu zamansal ve coğrafi yaygınlık sorununun giderilmesinin bir diğer yolu da farklı üniversite ve araştırma merkezlerinde bu konuda araştırma yapan bilim adamlarının bilgi-belge ve görüş alışverişinde bulunabilmeleridir. Bunun en olağan yolu da bu bilim adamlarını bir araya getiren sempozyum, konferans, kongre vb. bilimsel toplantıların bu açıdan değerlendirilmeleridir.

Ahmed Yesevî'nin büyük hatırasına dayanılarak Türkiye ve Kazakistan devletleri tarafından kurulan Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi'nde bu konuların araştırılması için Türkoloji Enstitüsü kurulması oldukça anlamlıdır. Yesevîlik gibi kapsamlı bir konunun bu amaçla kurulmuş bir enstitü içerisinde, değişik bilim dallarında uzman araştırmacılarca ve disiplinlerarası bir bakış tarzıyla ele alınmasının yararlı sonuçları olacaktır. Zamanla bu enstitü bilim dünyasına yeni bulgular ve araştırmalar sunacak ve Yesevîlik araştırmaları konusunda dünyanın farklı üniversitelerindeki bilim adamlarının da yararlanabileceği bir araştırma merkezi durumuna gelecektir.

Yesevîliğin zamansal ve coğrafi yaygınlığının bilimsel araştırmalar bakımından çeşitli zorlukları olmasına karşın, yapılacak araştırmaların sonuçları bakımından da çok zengin verilerin elde edilmesi ve bilim adamlarının hizmetine sunulması imkanını yaratacaktır. Şöyle ki Yesevîlik, doğduğu yer olan Türkistan bölgesinden Türk topluluklar aracılığıyla farklı coğrafyalara taşınmış, Orta Asya'dan Balkanlara uzanan büyük coğrafi alanda zaman içerisinde kökleşmiştir. Bugün Türkiye, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, İran vd. ülkelerin sınırları içerisinde yaşamakta olan Türk topluluklarının yaşamlarında Yesevîlik özünü yitirmeden, çok farklı kültürel dokular oluşturarak zengin bir şekilde yaşamaktadır. Eğer bu büyük coğrafi alanda farklı adlar olsa da özü Yesevîlik olan değerlerimiz bilimsel yöntemlerle ortaya konabilirse, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının tarihimize ve kültürümüze ilişkin başlattıkları bilimsel çabaların devamı yönünde önemli bir adım daha atılmış olacaktır.

Yesevîlik Araştırmalarında Kaynak Sorunu:

Yesevîlik konusundaki verilerin önemli bir bölümü sınırlı sayıda olan yazılı kaynaklara dayandığından yanlı bilgileri yinelemekten ve konunun sadece bir yönünü ele almaktan ve genellemekten öteye gidememektedir. Burada öncelikle bu konuda sadece yazılı kaynaklara dayanılarak yapılacak değerlendirme ve yorumların neden yetersiz olacağını açıklamaya çalışacağım.

Merhum Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı çalışması ve oradaki kaynaklar Ahmed Yesevî ve Yesevîlik hakkındaki araştırmaların temeli durumundadır. Rus alim Gordlevsky bile Ahmed Yesevî hakkındaki makalesinde Köprülü'nün bu çalışmasını tamamlamaya çalıştığını ifade etmektedir. (Gordlevsky, 1932: 57) Köprülü bilge bir bilim adamı olarak daha sonraki yıllarda yaptığı çalışmalarında önceki çalışmalarında varolan eksiklikleri hiç çekinmeden belirtmiş ve bilim dünyasına bu konuda da örnek bir şahsiyet olarak geçmiştir. Prof. Köprülü "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı çalışmasında, elinde o zaman bulunan belgeler doğrultusunda, Bektaşî menakıbnamelerine ve Vilayetnâme'ye fazla itibar etmediğinden Yesevîlik ile Bektaşîlik arasında gerçek bir bağ olmadığını ifade etmişti: "... *Ayinlerinde Türkçe'nin – Arapça ve Farsça yerine – tarikat lisanı olması, tıpkı Yesevîlerde olduğu gibi halk vezni ve lisanıyla yazılmış sade Türkçe ilahilerin aralarında pek çok tutunması gibi dış benzeyişlere rağmen Bektaşîlik'le Yesevîlik arasında hiçbir hakiki bağ mevcut değildir...*" (Köprülü, 1993a: 112)

Ancak daha sonraki çalışmalarında elde ettiği yeni belgeleri de dikkate alan Köprülü bu fikrini değiştirerek bunu çalışmalarında özellikle belirtmiştir. Şöyle ki "... *O halde artık Hacı Bektaş Veli'nin tarihsel kişiliğini kaplayan meçhuliyet perdelerini kaldırmaya başlayabiliriz. Bu tanınmış sufi hakkında şimdiye kadar yapılan Avrupa araştırmaları, ona dair bilgilerin legendaire(rivayet türünden) bir mahiyette olduğunu, Bektaşîlik teşkilatına ancak miladi XVI. yüzyıldan beri tesadüf edildiğini meydana koymuştu. (Jacob ve onu izleyenlerin görüşleri) Biz de "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar"da bazı yeni belgelere dayanarak, Jacob'un nazariyelerini tadil ve tashih ederek, bu zamanı yarım ve hatta bir yüzyıl daha geriye götürme gereğini göstermiş ve Hacı Bektaş'ın VII. yüzyılda Anadolu'da yetişmiş bir meczup olup, Osmanlı padişahlarıyla görüşmediğini, ve tıpkı bu görüşmeler gibi kendisine isnad olunan "Makalat" ve "Vilayet-name"lerin sonradan uydurulduğunu eklemiştik. Halbuki o zamandan beri elde ettiğimiz birtakım yeni belgeler, oradaki görüş noktalarımızı da tadil gereğini isbat etti...Bektaşîlik araştırmaları için gözönünde tutulacak bir nokta da, şimdiye kadar tamamen uydurma sayılan "Vilayet-name"nin her halde tarihsel bir esasa dayandığı meselesidir. Kuvvetli bir tarihsel eleştiriye tabi tutmak suretiyle ondan büyük yararlar sağlanabileceğini "Bektaşîlik Tarihi" adıyla hazırladığımız eserde bizzat denedik...*" (Köprülü, 1995b: 8-9) Yine Köprülü, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı çalışmasından sonra yayınladığı İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı ve "Edebiyat Araştırmaları" adlı kitabında da yer alan "Ahmed Yesevî" hakkındaki makalesinde de önceki çalışmalarındaki bazı eksiklikleri şu şekilde düzeltme gereği duymakta ve Yesevîlik konusundaki araştırmalarda izlenecek yolu açıkça göstermektedir: "...

Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar'ı yazarken, gerek Ahmed Yesevî'nin sufîyane şahsiyetini, gerek Yesevî tarikatının hüviyetini tamamiyle nakşibendî kaynaklarının gösterdiği şekilde tasvir etmiştim. Halbuki Babaî, Hayderî ve Bektaşî an'anelerinin Ahmed Yesevî hakkındaki rivayetleri şüphesiz tarihi hakikate daha yakındır. İlk Mutasavvıflar'ın neşrinden sonra Bektaşîliğin menşeleri hakkında yaptığım araştırmalar ve elde ettiğim yeni vesikalar bana bu hususta kat'î bir kanaat vermiştir. Binaenaleyh burada Ahmed Yesevî'nin tasavvufî şahsiyeti ve Yeseviye tarikatının ilk asırlardaki hususi karakteri hakkındaki verilecek izahat ilk mutasavvıflar'dakinden tamamiyle farklı olacaktır...

" (Köprülü, 1993b: 212) O halde demek oluyor ki Köprülü'nün bizzat kendisi "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" kitabında yazdıklarının büyük ölçüde

nakşibendi kaynaklarına özellikle de Hazinî'nin "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr" adlı eserine dayanılarak yazıldığını ve bunun yanlışlığını anladığını ve İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı "Ahmed Yesevî" maddesinde bu yazdıklarının dışında kaynakları esas aldığını belirtmektedir. Burada Köprülü bu konuda çalışacak bilim adamlarına konuya nasıl bakılması gerektiğini bizzat kendi çalışmalarıyla göstermektedir. Ancak ne hikmetse bu öğüdün bu zamana kadar pek tutulmadığı da açıkça ortadadır. Ayrıca Melikoff ve Gordlevsky gibi araştırmacılar da Bektaşiliğin, Yeseviliğin Anadolu'daki mirasçısı olduğunu ifade etmektedirler. (Melikoff, 1993: 157; Gordlevsky, 1988: 322)

Yeseviliğin Bektaşi menkıbe, gelenek vb. ananeleri doğrultusunda incelenmesi henüz yapılmış değildir. Merhum Köprülü'nün de yıllar önce belirttiği gibi Ahmed Yesevî ve Yesevilik ancak bu kaynaklarla doğruya en yakın bir şekilde anlaşılabilir gibi, Anadolu Türkleri ile onların yüzyıllardır bağlantılı olduğu diğer Türk topluluklarıyla olan sosyo-kültürel yakınlıklarını anlamının yolu da bu konuya doğru bir bakışı zorunlu kılmaktadır. Bize göre Yesevilik üzerine çalışan araştırmacıların birçoğunun çalışmalarında bilerek veya bilmeyerek, Prof. Köprülü'nün sonraki yıllarda yaptığı ve yukarıda alıntılarını verdiğim düzeltmeler dikkate alınmamıştır. Örneğin, Hazinî'nin "Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâc-ı Bihâr (Yesevî Menakıbnamesi)" eserini yayınlayan Cihan Okuyucu'nun bu kitaba yazdığı girişte Prof. Köprülü'nün sonra yazdığı makalelerinde dile getirdiği yeni düşüncelerine değinmeden "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" kitabını esas alması da oldukça dikkat çekicidir. Oysa bu yeni bulguların ifade edilmesi bu yayınlanan eseri önemsiz kılmazdı.

Bir an için bir "Yesevî Menakıbnamesi"nin Köprülü'nün "*müteassıb sünnî nakşibendi dervîşi*" olarak nitelediği (Köprülü, 1972: 143) Tacikistanlı ve nakşibendî olan Hazinî değil de Alevi-Bektaşi geleneğine bağlı bir Baba veya Dede tarafından yazıldığını düşünelim. Hiç kuşkusuz Yeseviliğe ilişkin bilgiler Hazinî'nin eserinden çok daha farklı bilgiler içerecekti. Kaldı ki Hazinî o kadar tutucu fikirlere sahiptir ki "...

Padişah hariç Rum (Anadolu) halkını maneviyata ilgisizlikle suçlamaktadır...

" (Okuyucu, 1995: V) Nakşibendiliği benimsemiş ve doğal olarak eserine de yansıtmış Hazinî'nin Anadolu'daki atalar, babalar aracılığıyla islamı benimsemiş halk topluluklarına olumlu bakmamasını olağan karşılamak gerekir. İşte bütün bu gerçeklere karşın Hazinî'yi esas almak suretiyle Yeseviliği anlamak ve anlatmak bilimsel değil ancak duygusal olsa gerek.

Yesevilik araştırmalarında dikkat edilmesi gereken bir diğer konu ise Ahmet Yesevi'nin yaşadığı dönem ve yakın dönemlere ilişkin bilgiler veren Arap, Rus, Avrupalı vd. seyyahların verdikleri bilgilerin titiz bir şekilde incelenmesi gerekliliğidir. Uzun dönem Sovyet idaresinde kalan bölgeye ilişkin Sovyet araştırmacıların çalışmalarının da elde edilerek incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak Yesevîliği anlamının yolu objektif bir bakış açısı ile doğru kaynakları esas almaktan geçmektedir. Yesevîliğe ilişkin sözlü ve yazılı bütün bilgi ve belgeler toplanmalı, daha sonra bu bulgular disiplinlerarası bir bakış ile değerlendirilmelidir. Bana göre dinbilim, sosyoloji, tarih, antropoloji, halkbilim gibi değişik alanlarda uzmanlardan oluşan bir bakış açısı ile konunun anlaşılabilirliği mümkündür. Değişik kütüphanelerde bulunan Divan-ı Hikmet yazmaları, Yesevîlikle ilgili bilgiler içeren Nakşî ve Bektaşî menakıbnameleri ve Türk toplulukları arasında bugün hala yaşayan Yesevîlikle ilgili bilgiler öncelikle ulaştırılması gereken bilgilerdir. Bunlar konumuz açısından birincil kaynaklardır. Bunlardan sonra ise Yesevîlik konusunda bilgiler içeren her türlü kitap, makale ve yayınlar gelmektedir. Bu bulguların belli bir merkezde toplanması aynı zamanda Yesevîlikle ilgili bütün kaynakların toplandığı bir araştırma kitaplığının da oluşmasını sağlayacaktır.

YANLI BAKIŞ SORUNU

Bize göre bugün Yesevîlik araştırmalarının önündeki en önemli sorun yukarıda da kısmen değindiğimiz tarafgirlik sorunudur. Bu konuda çalışan üniversite içinden veya dışından araştırmacılar konuya taraflı baktıkları sürece pek fazla bir yol alınamayacağı muhakkaktır.

Bu tarafgirlik araştırmacıların etnik veya dinsel mensubiyetlerinden kaynaklanabileceği gibi, konunun yayıldığı coğrafi ve zamansal genişliğine hakim olamamaktan da kaynaklanmaktadır. Araştırmacı ya Yesevîliği kendi dini, etnik kimliği doğrultusunda ele almakta veya belli dönemler ve coğrafi alanlar konusunda yoğunlaşmış olmasından dolayı konunun bu yönünü genelleyerek belli sonuçlara varmaktadır. Bir diğer sorun da bu konuda varolan boşluğu doldurmak üzere aceleci yargılarda bulunulmasıdır. Yesevîlik konusunda şimdilik kesin ifadelerden kaçınmakta yarar vardır. Şöyle ki, konunun bir çok tarihi yönü tam olarak aydınlanmamış ve Ahmet Yesevî'ye atfedilen hikmetlerin edisyon kritiği bile tam olarak yapılmamıştır. Kaldı ki bu hikmetlerin bir bölümünün Ahmet Yesevî'den sonraki devirlerde yazıldığını anlamak için sözlerine bakmak yeterli olacaktır.

Yesevîlik konusunda çalışan akademisyenlerde çeşitli önyargılarının olması ve bunu doğal olarak araştırma sonuçlarına yansıtmaları, yapılan çalışmaları kısa vadede olmasa bile orta ve uzun vadede mutlaka tartışmalı hale getirecektir. Örneğin bu konuda yanlı bakışa ilişkin Prof. Ocak'ın şu değerlendirmesi dikkat çekicidir: "*İşte Türkler'in İslam'ı kabulü, bu kabulün tasavvufi bir nitelikte vuku bulduğu gibi çok önemli bir olayın bugüne kadar, genel ve ütopyik çerçevelerin ve siyasî tarih sınırlarının dışına çıkılarak bütün yönleri ve teferruatı ile gerçekçi bir biçimde yetmiş yıldan beri hala incelenememiş olması Türk tarihçiliği ve ilahiyatçılığı adına doğrusu çok şaşırtıcıdır. Türkiye'de muhafazakar tarihçilik ve ilahiyatçılık anlayışı bu meseleyi hep teğet geçmiş ve yaptığı araştırmalarda İslam'ın yayıldığı yerlerdeki eski kültürleri, özellikle dini-mistik kültürleri, bu kültürün sosyo-ekonomik altyapısını ve hele bunların oralar halkının İslamî anlayış ve yorumları üzerindeki etkilerini bazan bilerek görmezlikten gelmiş, bazan farkına varmamış, vardırıysa önemini kavramamış yahut ciddi ve derinlemesine bir şekilde incelemekten hep*

kaçmıştır. Bunun yerine, problemsiz dört başı mamur, her zaman ve her yerde ideal Ehl-i Sünnet kalıplarına uygun mükemmel bir islamlaşma sürecini varsaymış, yorumlarını hep bu varsayım üzerine bina etmiştir. ” (Şeker - Yılmaz, 1996: 589-590) Türkiye’de konuyla ilgilenen ilahiyatçı ve edebiyatçı akademisyenlerin çoğu işte bu yukarıda özetlenen şekilde meseleyi ele almıştır. Bu görüşe göre “Ahmet Yesevî, Sünniliğin/Hanefiliğin ihyası için uğraşmış bir tarikat kurucusudur”. Bu yönde birkaç örnek alıntı meseleyi daha rahat anlamamızı sağlayacaktır: “*Mürşidi Şeyh Yusuf Hemedani gibi Ahmed Yesevî de Hanefî Sünnî bir alimdir...Bir inanç sistemi ve yaşama biçimi olan Yesevîyye tarikatının temelinde iki şey bulunmaktaydı. Bunlar “ilim ve hikmet” ile “Hanefî fıkhı”dır...*” (Canım, 1996: 10) “...*Hikmetler tahlil edildiğinde görülür ki, bunların hemen hemen bütününe türlü ifadelerle yansımış ve sinmiş olan ruh, dolayısıyla Yesevilik tarikatının esasını teşkil ettiğinde şüphe bulunmayan öz şeriate ve ehl-i sünnet mezhebine tam bağlılıktır...*” (Tulum, 1999: 206-207) “...*Bir mürşid ve ahlâkçı hüviyetiyle onlara şeriat hükümlerini, tasavvuf esaslarını, tarikatının âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmak, İslâmiyet’i Türklere sevdirmek, Ehl-i sünnet akidesini yaymak ve yerleştirmek başlıca gayesi olmuştur... İslam şeriatına ve Hz. Peygamberin sünnetine sıkı sıkıya bağlı olan Ahmed Yesevî’nin şeriat ile tarikatı kolayca telif etmesi, Yesevîliğin Sünnî Türkler arasında süratle yayılıp yerleşmesinin ve daha sonra ortaya çıkan birçok tarikatlara tesir etmesinin başlıca sebebi olmuştur...*” (Eraslan, 1989: 161) “...*Ahmet Yesevî de tıpkı mürşidi Yusuf Hemedânî gibi Hanefî mezhebinde bir fatih, bir şerîât âlimi olduğundan şerîâtle tarikât daima kaynaşmıştır ...*” (Anonim, 1986: 45) Konunun çerçevesi ve sınırları bu şekilde çizildikten sonra ne yazık ki geriye sadece bu çerçevenin içeriğini dolduracak olan verilerin ele alınması kalmaktadır.

İslam’ın benimsenmesi esnasında ve sonrasında ortaya çıkan inançlararası ve kültürlerarası etkileşimin görmezden gelinmesi doğal olarak meseleleri anlamamızı zorlaştırmaktadır. İslam da yayılması sırasında pek çok yerel inanç ve kültürü benimsemiş kendi bünyesi içerisine almıştır. Bunda garipsenecek veya rahatsız olunacak bir durum yoktur. Eski Türk inançları ve gelenekleri yeni din içerisinde yaşamayı sürdürmüştür. Artık onun bir parçası olmuştur ve bugün bile bu inanç ve geleneklerin yaşamakta olanları bulunmaktadır. Bunu görmek için halk inanç ve geleneklerine genel bir bakış bile yeterli olacaktır. Ahmet Yesevî’nin hikmetleri içerisinde eski Türk inançları ile bağlantılı birçok unsur dikkat çekmektedir.

[10]

Biz Yesevîlik konusuna ilişkin yanlı bakış meselesine bazı sorularla karşılık vermek istiyoruz. Eski Türk inançlarından kamlık, Gök Tanrı kültü, atalar ve doğa kültleri gibi inançların bugün Türkler arasında değişik şekillerde hala yaşıyor olmasını görmezden gelmek mümkün müdür? Bektaşî kaynaklarında yer alan Ahmet Yesevî’ye ilişkin bilgileri görmezden gelmek mümkün müdür? Yesevîliğin sadece Sünnî topluluklar değil Anadolu’da Alevi-Bektaşî topluluklar eliyle de yaşatılıyor olmasını görmezden gelmek mümkün müdür? Anadolu’daki Alevi Ocakları ile Ahmet Yesevî arasındaki ilişki ve bunun yüzyıllardır yaşatılıyor olmasının hiçbir önemi yok mudur?

Bu konudaki örnekler arttırılabilir. Ahmed Yesevî'nin halifelerinden olan ve Sûfî Danişmend'e atfedilen Mir'atü'l-Kulûb adlı eserde "...*Rasulûllah (s.a) buyurur ki: Ölmeden evvel ölünüz....*" (Tosun, 1997: 73) "...

Nitekim Hz. Peygamber (s.a) buyururlar: (Hak Teâlâ) sizin sûretlerinize bakmaz ama kalplerinize bakar. Ve yine şöyle buyururlar: Mü'minin kalbi, Rahmân'ın Arş'idir ve mü'minin kalbi Râhman'ın evidir. Hz. Peygamber (s.a) lutfedip böyle buyurdular...Binâenaleyh, bu özellikteki gönül belki Kâbe'den daha üstün olur, onun için Kâbe'yi Hz. İbrahim binâ etti, gönlü ise Rabbü'l-celîl binâ etti. Bu görünen Kâbe'ye tüm yaratıklar nazar eder ama gönle (sadece) Hak Teâlâ nazar eder

..."

(Tosun, 1997: 74) ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeler Alevi-Bektaşî geleneğinde varolan esaslarla uyum içerisindedir. Şöyle ki "ölmeden evvel ölmek" ve "gönül Kâbesi" Alevi-Bektaşî ozanlarının deyişlerinde sık sık geçer. Menakıb ve Buyruk kitapları da bu konulara özellikle dikkat çekerler.

İmam Hüsâmeddîn Hüseyin b. Ali Sıgnakî (Öl. 1311) tarafından yazılmış olan ve Ahmed Yesevî'ye ilişkin menkıbeleri içeren en eski eser Menakıb-ı Ahmed-i Yesevî adlı eserdir. Bu eserde yeralan şu ifadeler de dikkat çekicidir. "...*Biliniz ki, Şeyh Ahmed Yesevî 170 kâmil ve mükemmil pîre hizmet edip icâzet, tarîkat ruhsatı ve ta'limât almış, onların herbirinden hırka giymiş, ayrıca cehrî zikir, semâ ve raks izni almışlardı....avam halkın irşad usûlünü öğrenip abdallar zümresinden oldu ve çehâr darb vurdular (saç, sakal, bıyık ve kaşlarını kestiler)...40 sene Kalenderîler ile seyahat edip, abdâllar, evtâd, Hızır ve İlyâs ile arkadaşlık ettiler...*

" (Tosun, 1998: 78-79)

Yine aynı eserde yeralan

..."

Tekkelerinde kadın erkek (birlikte) raks ederlerdi (zikir eşliğinde semâ ederlerdi). Ansızın Arap (ülkeleri) yönünden bir cemaat kırk dervişle birlikte geldiler. Halife Ahmed'e: "Kadın erkek zikir ve semâ ediyorlar, bu nasıl olur? diye sordular. Halife Ahmed bir ateşi pamuğa sardı, kutuya koyup ağzını kapattı ve onların eline verdi. Onlar kendi memleketlerine döndüler. Mısır'ın (bir) şehrinde, büyük camide, kalabalık bir insan topluluğu içinde (kutuyu) açtılar. Gördüler ki ateş pamuğa zarar vermemiş hatta hiç tesir etmemiştir. Dediler ki: Hâce Ahmed bize bir işaret verdi yani "bizim sohbetimizde kadın erkek işte böyledir" (beraber olmaları gönüllerine zarar vermez) demek istedi. Arap şeyhleri: "Halife Ahmed bizim pîrimizdir" dediler

." (Tosun, 1998: 79) ifadelerinde

de Anadolu'daki Alevi-Bektaşî geleneğinin bugün hala yaşattığı ritüellere ilişkin izler görmekteyiz. Eski Türk geleneklerdeki kam-ozan geleneğinin temelini oluşturan müzik (kopuz) ve söz birlikteliği bugün Alevi-Bektaşî topluluklarda ibatette (Ayin-i Cem) bile saz ve söz birlikteliği şeklinde yaşamaktadır. Yine zikir benzeri özellikler, sema/semah ve kadın erkeğin ibadete birlikte katılması da

Alevi-Bektaşî ibadeti olan cemlere has özelliklerdir.

Türk Dünyasına Ahmet Yesevi'nin etkileri ve zamanla bu etkilerin yaşadığı değişimler konusu da oldukça büyük önem taşımaktadır. Alan araştırmalarım doğrultusunda söyleyebilirim ki Anadolu'da kendini Ahmet Yesevi Ocağı'ndan sayan topluluklar olduğu gibi, onun öğrencisi Hacı Bektaş Veli'yi serçeşme kabul eden büyük bir halk topluluğu bulunmaktadır. Daha önce Anadolu'da ve/veya dünyanın başka yerlerinde bu konularda yapılan araştırmalar ile Kazakistan'daki toplumsal yapıda varolan benzerlikler ve farklılıklar bilimsel teknikler (özellikle sosyolojik ve antropolojik yöntemler) kullanılmak suretiyle incelenmelidir. Bu incelemeler kütüphane ve kaynak çalışmasının yanısıra katılımcı gözleme dayalı alan araştırmaları ile desteklenmeli ve bu şekilde yayınlanmış kaynaklardaki verilerin de test edilmesi söz konusu olmalıdır. Bu bağlamda Türkistan ve çevresi coğrafyada varolan inançlarla ilgili pratikler, yaşam tarzları, oluşturulan sosyal kurumlar (Örn. aile ve din) ve bu kurumların zaman içerisinde gerçekleştirdikleri işlevler, menkıbeler vb. sözlü veriler gibi verileri ana hatlarıyla saptamak, betimlemek, anlamak ve yorumlamak gerekmektedir.

Aradan geçen yüzlerce yıl, bugün Anadolu ve Balkanlar'ın çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Türk topluluklara anayurtlarından taşıyarak yaşattıkları Yesevîliğe ilişkin geleneklerini unutturamamıştır. Yaptığım alan çalışmalarından biliyorum, Tokat, Sivas, Tunceli, Elazığ, Erzincan ve Malatya'da Ahmed Yesevî ile menkıbeler halkın zihninde bugün olmuş canlılığını korumaktadır. Örneğin Tokat ve çevresinde etkin olan Alevi Ocaklarından Hubyar Ocağı'na adını veren Hubyar Sultan'ı, Ahmed Yesevî'nin okuttuğuna ve yetiştirdiğine inanılmaktadır. Ahmed Yesevî ve Hubyar Sultan'a ilişkin menkıbeler nesilden nesile aktararak günümüze dek ulaşmıştır. Yine Doğu Anadolu bölgesindeki Alevi ocaklarından birinin adı, "Ahmed Yesevî Ocağı" olup, kendilerini Ahmed Yesevî soyuna bağlayan dedesoylu aileler bulunmaktadır. Anadolu'da birçok Dedelerle yaptığım görüşmelerde çeşitli ocaklara adını veren erenlerin Ahmed Yesevî ile olan bağının vurgulanması da oldukça anlamlıdır.[11]

Sonuçta Yesevîlik konusunda sınırlı sayıda yazılı kaynağın olması, menkıbevi ve/veya sözlü gelenekten elde edilen kaynaklardan yararlanılamaması ve konuya belli açılardan bakılması tarafgirliğe yol açan nedenlerdendir. Bu sorunu gidermenin yegane yolu değişik bilim dallarının devreye girmesi ve konuya disiplinlerarası bir bakışın getirilmesi ile mümkündür. Konuya sadece belli perspektiften bakmak sorun yaratmaktadır. Türkiye'de akademik çevrelerde daha çok edebiyatçılar ve ilahiyatçıların konuya eğildiği görülmektedir. Bu durum konunun sosyolojik, folklorik, antropolojik ve tarihi yönlerinin çok az ele alınması sonucunu doğurmuştur. Örneğin konuya yönelik dini bir bakış açısı olayı sadece Nakşibendilikle ilişkilendirmekte ve konu buradan öteye gidememekte adeta tıkanmaktadır. Yine bu bakış açısıyla ilgili önemli bir nokta ise yukarıda da ifade ettiğim, şamanlık vb. eski Türk inançlarının Yesevîlikteki yeri ve islamaşmadan sonra da Türkler arasında biçim değiştirmek suretiyle de yaşamağa devam ettiği gerçeğinin görmezlikten gelinmesidir. Türkler islamı benimsemişler ancak şamanlık, atalar kültü, doğa kültleri vb. eski inançlarını da bırakmamışlardır. Bu konuların ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Yesevîlik Araştırmalarında Sözlü Geleniğin Önemi

Sadece yazılı kaynaklara baktığınız zaman orada büyük ölçüde kentlerde hakim seçkinlerin anladığı ve sunduğu Yeseviliği bulabiliriz. Göçebe, yarı göçebe ve eğitim kurumlarından yoksun içine kapanık yaşam şeklini yüzyıllardır yaşatagelmış halk topluluklarının anladığı ve yaşattığı Yeseviliği bu yazılı kaynaklarda bulamayız. Eğer bugün Yeseviliğe dair birtakım özellikler Türkler arasında hala yaşıyorsa bu yine ata geleneklerine, edebiyatlarına titiz bir şekilde sahip çıkan bu sade halk kitlelerinin sayesinde. Halk zihninde ve sosyal yaşamının her alanında yaşamakta olan Yesevîlikle ilgili unsurların, farklı coğrafyalarda yaşayan bu halk toplulukları gözlemlenerek ortaya çıkarılması gerekmektedir. Sözlü geleneğe ilişkin verileri toplamanın ve değerlendirmenin de kendine özgü sorunları bulunmaktadır. 1929 yılında Türkistan'ı ziyaret eden Gordlevsky bunu şu şekilde ifade etmektedir: “

Koşullar dinsel etnografik şekliyle bakmak için pek iyi değil. İnsanların arasındaki güvensizliği ve şüpheyi kaldırmak için çok zamana gerek var ve ben Türkistan şehrinde iki gün kaldığımda çok az malzeme toplayabildim. İnsanlar rivayetlerin kötü koruyucularıdır. Rivayetleri bilen susuyor. İyi bir koruyucu ile karşılaşmadım..

.” (Gordlevsky, 1932: 57)

Prof. Köprülü “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar” adlı çalışmasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlikle ilgili olarak nakşibendi kaynaklarını esas almakla birlikte özellikle Ahmed Yesevî'nin menkabevi hayatını anlatırken (Köprülü, 1993a: 27-59) Bektaşî menakıbnamelerinden de sık sık alıntı yapmaktadır. Köprülü'nün sonradan yazdığı ve yukarıda alıntı yaptığımız üzere Bektaşî kaynaklarına göre, Ahmed Yesevî ve Yesevîlik bilgilerinin yeniden değerlendirilmesinin zamanı gelmiştir. Bu konuda da Köprülü'nün yıllar önce ifade ettiği gibi: “... Yeseviyye'nin ilk teşekkülüne ait bilgimizin yetersiz oluşu yüzünden, onu iyi anlamak için menkabelere başvurmak

zorundayız..

.” (Köprülü,

1972: 144)

Burada Yesevilik araştırmalarında sözlü geleneğin önemini göstermek üzere Türkiye'deki Yesevî Yolu izbasarları olan Alevî-Bektaşîlerden söz etmek istiyorum. Anadolu'daki Alevilik ve Bektaşîliği, tarihsel ve sosyal koşulların doğal bir sonucu olarak, yazılı olmaktan çok sözlü geleneğe dayalı eski inançların islami şekiller altında yaşamaya devam ettiği bir halk islami olarak tanımlayabiliriz. Bu topluluklar yüzyıllarca sosyal ve siyasal nedenlerle kırsal alanda kapalı bir toplumsal yaşam sürmek durumunda kalmışlar ve bu durumun doğal bir sonucu olarak kendine özgü toplumsal kurumlarıyla temelde sözlü anlatım geleneğine dayanmışlardır. Sözlü geleneğin etkisinin, Alevî gruplara nazaran kasaba, şehir vb. daha gelişmiş alanlarda yaşayan Bektaşî gruplarda da aynı şekilde varolduğu, ancak onlarda yazılı kaynakların daha fazla olduğu bilinmektedir.

Yesevîliği Anadolu'ya getirenler Hacı Bektaş-ı Veli, Abdal Musa, Geyikli Baba ve Sarı Saltuk

gibi dervişler olmuştur. İkisi de bugün Alevi-Bektaşî kitlelerin büyük saygı duyduğu erenlerdir. XV. yy.ın sonlarında Firdevsî tarafından yazılmış olan Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli veya Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnâmesi adlarıyla bilinen eser Yesevîlikle ilgili bilgi veren en önemli eserdir. Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnâmesi, yine Hacı Bektaş Veli'ye atfedilen Kitabu'l-Fevaid adlı eser ve Hacım Sultan Vilayetnâmesi Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Veli bağını ortaya koyan önemli kaynaklardır. Vilayetnamelerde Ahmed Yesevî'ye gösterilen sevgi başka yerde yoktur. Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnâmesi'nde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Ahmet Yesevî'nin halifelerinden Lokman Perende'nin halifesi olduğu belirtilir. Türklere has bu tarikat olan Yesevilik ve Bektaşîlik'te ibadetlerde kullanılan dilin Türkçe oluşu, zikir meclislerine kadınlarla erkeklerin birlikte katılması, Türk halk vezniyle ve diliyle yazılmış ilahilerin büyük rağbet görmesi, kadınların çarşaf giymemesi gibi adetlerle, kuş (turna veya güvercin) donuna girip uçmak, kayaları ve taşları harekete geçirmek ve münafıkları hayvan şekline koymak gibi menkıbeler her iki tarikatın ortak noktalarından sadece birkaçıdır. (Mürsel Öztürk, 1998: 222)

Alevi-Bektaşî köylerinde yapılan araştırmalarda, daha çok Dede evlerinde ve tanınmış dergahlarda ve bazı tanınmış kitaplıklarda genel olarak şu kitapların var olduğunu bilinmektedir. (Daha ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Yaman, 2000: XI-XIII) Bunlar elyazması olabildiği gibi Osmanlı son döneminde matbaada basılmış olanları da vardır. Ayrıca Alevî-Bektaşîlerde bulunan kitapların adlarını Birge, Yusuf Ziya, Yılmaz, Çağatay, Gölpınarlı ve İsmail Hakkı gibi araştırmacıların da ifade ettikleri bilinmektedir. (Birge, 1982: 60; Yusuf Ziya, 1930: 78-79; Yılmaz, 1948: 56, 101; Çağatay, 1993: 671; Gölpınarlı, 1936: 389; İsmail Hakkı, 1935: 56) Alevî-Bektaşîlerde bulunan kitapların Yesevîlik konusunda veriler elde edilebilecek olanlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

1. "Cönk" ve "Divan" kitapları: Alevi Ozanlarının nefes ve deyişlerinin yer aldığı kitaplardır.
2. "Buyruk" kitapları: İmam Cafer ve Şeyh Safiyüddin Erdebilî'ye atfedilen Buyruklarda Alevi-Bektaşîliğin inanç esasları yer alır.
3. "Velayetname", "Makalat" ve "Fevaid" kitapları: *Velayet-name-i Hacı Bektaş-ı Veli ve Fevaid*

Hacı Bektaş-ı Veli'nin soyunu, Ahmed Yesevî ile bağını, müritleri ve diğer erenlerle yaşadığı olayları menkıbevi bir şekilde konu alır.

Makalat-ı Hacı Bektaş-ı Veli ise

daha çok dinsel konuları işler.

Fevaid

ise öğütlere yer verir.

4. Seyyid Ali Sultan, Hacım Sultan, Şücaettin Veli, Demir Baba, Otman Baba, Koyun Baba, Virani Baba gibi erenlerin menkıbelerini anlatan risale, menakıbnâme ve velayetname kitapları:

Şüphesiz yukarıda verilen bu geleneksel kaynaklardan Yesevîliğin Anadolu'da nasıl bir

dönüşüme uğradığı yolunda önemli bilgiler elde edilebilir. Yarı-tarihi ve menkıbevi kaynaklardan da bilimsel bir inceleme ile çok önemli bilgilerin elde edileceğini Köprülü yukarıda alıntı yaptığımız “Bektaşiliğin Menşe’leri adlı makalesinde açık bir şekilde ifade etmekteydi. Köprülü burada menkıbevi bilgilerin yer aldığı eserlerden de yararlı veriler elde edebileceğini ifade etmiş olmaktadır ki, birçok konuda bu uygulanmalıdır. Bu zamana kadar ne yazık ki yukarıda sunduğumuz ve yüzyıllarca geleneksel Alevi yörelerinde başvuru kaynağı olmuş bu kaynaklardan araştırmacılarca tam anlamıyla yararlanılmamıştır, hatta uzmanlarca birçoğu günümüz türkçesiyle karşılaştırılmalı ve bilimsel olarak henüz yayınlanmış değildir.

Sadece elyazması veya basılı olan geleneksel kaynakların incelenmesi yeterli olmamakta dili, kültürü, inancı yaratan, yaşayan ve yaşatan insan topluluklarının da bunları nasıl yaşattıklarına bakılmalıdır. Kaynaklarda yer alan bilgiler halkın yaşattığı değerlerle birlikte incelenmediği sürece eksik olmaktan kurtulamayacaklardır. O halde Yeseviliğin anlaşılabilmesi bakımından hem metinlerin hem de sözlü geleneğin incelenmesi sağlıklı bilgilere ulaşabilmemiz bakımından zorunludur.

Yesevilik Bibliyografyasının Hazırlanması

Yesevilik konusunda yapılacak çalışmaların bir diğer boyutu da bibliyografya konusudur. Çeşitli dillerde yapılabilecek taramalarla Ahmet Yesevi hakkında kapsamlı bir bibliyografya çalışmasına büyük bir ihtiyaç vardır ve en kısa zamanda gerçekleştirilerek kitap olarak yayınlanmalıdır. Bu amaçla,

1. Dünyanın farklı üniversite ve araştırma kurumlarında bu konuda çalışan bilim adamlarından da yardım istenmelidir. Bunun için yazışmalar yapılmalıdır.
2. İnternette Ahmet Yesevi ve onunla ilgili konularda geniş bir tarama yapılmalı, basılı ve yazma eserlerin yanısıra online kaynaklar ve internette konuyla ilgili varolan siteler ve makaleler de yayınlanacak bibliyografya çalışmasının içinde yer almalıdır. Hatta olanak olursa internette Yesevilik araştırmaları yayınlanmalı, çalışmalar üniversitelerin sitelerinde oluşturulacak bir bölümde bilim dünyasına sunulmalıdır.
3. Kazakistan, Türkiye ve diğer ülkelerdeki Üniversite ve diğer kitaplıklarda bu konuda tarama yapılabilecek araştırmacılar bulunmalı ve yardım istenmelidir.
4. Bibliyografyada bulunan kaynaklar farklı dillerde olacağından bu konuda farklı dilleri bilen uzmanlardan oluşan bir komisyona gereksinim olacaktır.
5. Toplanan bibliyografik veriler alanında tanınmış bibliyografya kitapları incelenerek düzenlenmeli ve uluslararası standartlarda hazırlanmalıdır. Bu veriler bu konuda kullanılan bibliyografya programlarından da yararlanılarak bilgisayara girilmelidir ve bu şekilde sınıflandırılması daha da kolay olabilecektir.
6. Bibliyografik veriler konularına, yazar soyadına, veya türüne göre çeşitli şekillerde sınıflandırılarak verilmeli ve bu çalışmanın sonunda mutlaka bir indeks de yer almalıdır. Yayınlanacak kitaptaki giriş bölümü değişik dillerde verilmeli ve bu şekilde dünyadaki farklı üniversitelerin öğretim üyelerinin yararlanabilmesi kolaylaştırılmalıdır.

Sonuç

Yesevîlik araştırmalarına yönelik çalışmalar yapısı gereği uzun vadeli planlanmalıdır. Konunun kapsamı ve disiplinlerarası niteliği bunu gerektirmektedir. Bu şekilde çok daha verimli çalışmalar yapılacağı muhakkaktır. Kısa vadede yapılması ve sonuç alınması düşünülen çalışmaların başarısızlığa uğraması kaçınılmazdır.

Özellikle Kazakistan'daki ve diğer Türk dünyasındaki üniversitelerde öğrenim gören master ve doktora öğrencileri Ahmet Yesevi ve Yesevi Yolu hakkında yapılacak araştırmalara özendirilmelidir. Ancak bu şekilde konunun gelecekteki uzmanları yetişebilecektir. Günümüzde Ahmet Yesevi ve etrafında oluşmuş değerler üzerinde uzmanlaşmış araştırmacılara ihtiyaç bulunmaktadır. Ahmet Yesevi ve Türkistan ve çevresi tarihi, edebiyatı ve halkbilimine ilişkin sözlü ve yazılı kaynaklar üzerinde yapılacak çalışmalar teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak bugün yazılı kaynakların yanısıra, Türk topluluklar arasında sözlü geleneğe yönelik sosyolojik, antropolojik ve disiplinlerarası araştırmalar yapılmaksızın Yesevîliğin Türk Dünyasının farklı coğrafyalarındaki etkileri anlaşılabilir. Halk zihninde ve sosyal yaşamının her alanında yaşamakta olan Yesevîlik hakkındaki verilerin, farklı coğrafyalarda yaşayan bu halk toplulukları gözlemlenerek ortaya çıkarılması gerekmektedir. Daha önce Anadolu'da ve/veya dünyanın başka yerlerinde Yesevîlik hakkında yapılan araştırmalar ile Türklerin yaşadığı bölgelerdeki toplumsal yapıda varolan benzerlikler ve farklılıklar bilimsel teknikler (özellikle sosyolojik, antropolojik ve folklorik yöntemler) kullanılmak suretiyle incelenmelidir. Bu incelemeler kütüphane ve kaynak çalışmasının yanısıra katılımcı gözleme dayalı alan araştırmaları ile desteklenmeli ve bu şekilde yayınlanmış kaynaklardaki verilerin de test edilmesi söz konusu olmalıdır. Bu bağlamda Orta Asya, Kafkasya, Balkanlar ve diğer Türk topluluklarının bulunduğu alanlarda varolan inançlarla ilgili pratikler, yaşam tarzları, oluşturulan sosyal kurumlar (Örn. aile, din...) ve bu kurumların zaman içerisinde gerçekleştirdikleri işlevler, menkıbeler vb. sözlü veriler gibi verileri ana hatlarıyla saptamak, betimlemek, anlamak ve yorumlamak gerekmektedir. Ahmet Yesevi ve onun temellerini attığı değerler bizim geçmişimiz, bugünümüz ve geleceğimiz bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu konularda yapılacak araştırmaları desteklemek Kazakistan ve Türkiyeli aydınların en başta gelen görevi olmalıdır.

KONUyla İLGİLİ KAYNAKÇA

ANONİM (1996): **YESEVİ TAĞILIMI**, Türkistan, Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi, Hazret Sultan Korık Muzeyi, Mura Baspagerlik Şağın Kosiporni.

ANONİM (1986): **AHMET YESEVİ VE DİVANI HİKMET, EDİP AHMET VE ATABET-ÜL HAKAYIK**, İstanbul, Toker Yayınları.

BABINGER, Franz (1996): “*Anadolu’da İslamiyet (II) İslam Araştırmalarının Yeni Yolları*”, Çev. Ragıp Hulusi, Haz. M. Yaman, **CEM**,

sayı: 56, Ocak 1996, s. 19-24.

BARTHOLD, Wilhelm (1977): (Başlangıç İzah ve Düzeltmeler Fuat KÖPRÜLÜ) **İSLAM MEDENİYETİ TARİHİ**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5.b.

BENNIGSEN, Alexandre, Chantal Lemerrier-Quellejay (1988): **SUFİ VE KOMİSER, RUSYA’DA İSLAM TARİKATLARI**, Çev. Osman Türer, Ankara, Akçağ Yayınevi.

BİCE, Hayati (Haz.): **HOCA AHMED YESEVİ, DİVAN-I HİKMET**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.

BİRGE, John Kingsley (1991): **BEKTAŞİLİK TARİHİ**, Çev. R. Çamuroğlu, İstanbul, Ant Yayınları.

BUHARÎ, Sadriddin Salim (1993): **TEBERÜK ZİYARETLER**, Taşkent, Yazıcı Neşriyat, 1993.

CAHEN, Claude (1992): **TÜRKLERİN ANADOLU’YA İLK GİRİŞİ**, Çev. Y. Yücel-B. Yediyıldız, 2.b., Ank., Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CANDARBEK, Zekeriya (2000): “*Türkistan Tarihi*”, **TÜRKİSTAN TARİHİ MEN MEDENİYETİ**, (Gölümi Makalalar Jinağı) Türkistan, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi.

CANIM, Rıdvan (1996): “*Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî’de Tasavvuf Düşüncesi*”, **BİLİG**, sayı:1, Bahar 1996, s. 9-12.

ÇAĞATAY, Neşet (1993): “*Tahtacılar*” md., **İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. c. XI, s. 669-672.

DEWEESE, Devin: “*The Politics of Sacred Lineages in 19th-Century Central Asia: Descent Groups Linked to Khwaja Ahmad Yasavi in Shrine Documents and Genealogical Charters*”, **INTERNATIONAL JOURNAL OF MIDDLE EAST STUDIES**, 31, 1999, p. 507-530.

ERASLAN, Kemal (1989): “*Ahmed Yesevî*” md., **TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**, c. 2, İstanbul, s. 159-161.

GORDLEVSKY, V. : “*Hoca Ahmet Yesevî*”, FESTSCHRIFT GEORG JACOB, Leipzig, 1932, s. 57-67. (Bu makalenin bulunması ve çevirisi konusunda yardımlarından ötürü Mainz Üniversitesi’nden Dr. Aşkım Bozkurt’a teşekkürü bir borç bilirim.)

GORDLEVSKY, V. (1988) : ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ, Çev. A.Yaran, Ankara, Onur Yayınları.

GÖLPINARLI, Abdülbaki (1936): “*Kitabiyat*”, **ÜLKÜ (HALKEVLERİ DERGİSİ)**, cilt:7, sayı:41, (Temmuz 1936), s. 385-389.

HOLT, P. M. – Ann K. S. Lambton – Bernard Lewis (1970): “*Islam in the Soviet Union*”, **THE CAMBRIDGE HISTORY OF ISLAM Vol. 1, The Central Islamic Lands**, Cambridge, p. 627-643.

İBRAHİMOV, Şakir (2000): “*Ahmed Yesevî Düşünceleri ve Tengrilik*”, **1. ULUSLARARASI HACI BEKTAŞ VELİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**, 27-28-29 Nisan 2000, Ankara, s. 89-92.

İSMAİL HAKKI (1935): **ÇEPNİLER BALIKESİRDE**, Balıkesir, Vilayet Matbaası.

KENJETAY, Dosay: “*Yesevilik Kültürü ve İlmî Ateizm*”, **TASAVVUF**, yıl:1, sayı:3, Nisan 2000, s. 167-178.

KOJAYEV, Muhtar (1997): **YESEVÎ'NİN ÜSTAZI ARSLAN BAB**, Şimkent, Jibek Jolu Neşriyatı.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1972): “*İslam-Sufi Tarikatlerine Türk Moğol Şamanlığının Tesiri*”, **ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**, c. 18, s. 141-152.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1993a): **TÜRK EDEBİYATINDA İLK MUTASAVVIFLAR**, 8. b., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1993b): “*Ahmed Yesevi*” md., **İSLAM ANSİKLOPEDİSİ**, c. 1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, s. 210-215.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1995a): “*Bektaşiliğin Menşeleri II*”, Haz. M. Yaman, **CEM**, sayı: 52, Eylül 95, s. 9-13.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1995b): “*Bektaşiliğin Menşeleri III*”, Haz. M. Yaman, **CEM**, sayı: 54,

Kasım 95, s. 7-9.

MALASHENKO, ALEXEI V. (1993): “*Religious and Political Change in Soviet Moslem Regions*”,
in
STATE, RELIGION AND SOCIETY IN CENTRAL ASIA A POST-SOVIET CRITIQUE
, Ed. By Vitaly Naumkin, Reading, Ithaca Press/

MASSON, M. E. (2000): **HOCA AHMET YESEVİ KESENESİ**, Şimkent, Jibek Jolu Baspası.

MELIKOFF, Irene (1993): **UYUR İDİK UYARDILAR, ALEVİLİK BEKTAŞİLİK
ARAŞTIRMALARI**, İstanbul, Cem Yayınevi.

MİLLETLERARASI AHMET YESEVİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ, 26-27 Eylül 1991, Ankara,
1992.

MİRHALDAROGLI, Mirahmad (1992): **HOCA AHMED YESEVİ, ŞECERE-İ SAADET,
KERAMETLERİ, HİKMETLERİ**, Şimkent, Şimkent Şehir
Baspahanesi.

MİRHALDAROGLI, Mirahmad (1997): **KARABUĞRA EVLİYA (SUZAK'TAKİ MEŞHUR
ZATLAR)**, Taşkent, Yazıcı Neşriyat.

MUSTAFAYEVA, Aygül (2000): “*Türkistan Önirindegi Evliyeler*”, **TÜRKİSTAN TARİHİ MEN
MEDENİYETİ**, (Çıltımı
Makalalar Jinağı) Türkistan, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi.

NEVAYÎ, Ali Şîr (1996): **NESÂYİMÛ'L MAHABBE**, Haz. Kemal Eraslan, Ankara.

NİSANBAYEV, Abdilmalik: “*Hoca Ahmed Yesevi'nin Dünya Görüşü*”, **1. ULUSLARARASI HACI BEKTAŞ VELİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ**, 27-28-29 Nisan 2000, Ankara, s. 316-337.

OCAK, Ahmet Yaşar (1996): **TÜRK SUFİLİĞİNE BAKIŞLAR**, İstanbul, İletişimYayınları.

OKUYUCU, Cihan (1995): **HAZİNİ, CEVÂHİRÜ'L-EBRÂR MİN EMVÂC-I BİHÂR (YESEVÎ MENAKİBNAMESİ)**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını.

POLONSKAYA, Ludmila, Alexei Malashenko (1994): **ISLAM IN CENTRAL ASIA**, Reading, Ithaca Press.

PRIVATSKY, Bruce G. (2001): **MUSLIM TURKISTAN, KAZAK RELIGION AND COLLECTIVE MEMORY**, Great Britain, Curzon Press.

ŞEKER, Mehmet-Necdet Yılmaz (Haz.) (1996): **AHMED-İ YESEVÎ, HAYATI, ESERLERİ, TESİRLERİ**, İstanbul, Seha Neşriyat.

TOGAN, Zeki Velidî (1953): “*Yeseviliğe Dair Bazı Yeni Malumat*”, **FUAD KÖPRÜLÜ ARMAĞANI**, İstanbul, s. 523-529.

TOSUN, Necdet (1997): “*Yeseviliğin İlk Dönemine Ait Bir Risale: Mir'atü'l-Kulûb*”, **İLAM ARAŞTIRMA DERGİSİ**, c. II, sayı:2, Temmuz-Aralık 1997, s. 41-69.

TOSUN, Necdet (1998): “*Ahmet Yesevi'nin Menakibi*”, **İLAM ARAŞTIRMA DERGİSİ**, c. III, sayı:1, Ocak-Haziran 1998, s. 73-81.

TULUM, Mertol (1999): “*Hikmetlere göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi –Bir Hikmet Üzerine Tahlil Denemesi-*”, **İLMİ ARAŞTIRMALAR**, sayı:7, İstanbul, s. 201-214.

TUYAKBAYEV, Marat (1996): “*Hoca Ahmet Yesevî Kesenesinde Yerleşen –Muhammed Urpakları*”, **YESEVİ TAĞILIMI**, Türkistan, Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi, Hazret Sultan Korik Muzeyi, Mura Baspagerlik Şağın Kosipornı, s. 96-105.

YAMAN, Mehmet (Çev.) (2000): **BUYRUK, ALEVİ İNANÇ-İBADET VE AHLAK İLKELERİ**, Mannheim, Mannheim AKM Yayınları.

YILMAZ, A. (1948): **TAHTACILARDA GELENEKLER**, Ankara, CHP Halkevi Neşriyatı.

YUSUF ZİYA (1930): “*Tahtacılar Tahtacılar da Dinî ve Sırrî Hayat*”, **DARUL FÜNUN İLAHİYAT FAKÜLTESİ MECMUASI**, sene: 4, sayı: 15, s. 66-80.

[1] Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak Türk Üniversitesi Öğretim Üyesi, Türkistan’da bulunan Yesevilik Araştırmaları Merkezi Kültür Bölümü Uzmanı

[2] Ali Yaman, “Yesevilik Araştırmaları’nın Sorunları Üzerine Bir Deneme”, **Türkologya**, Türkistan, (Kırküyek-Kazan 2002), no: 1, s. 107-118. Konuyla ilgili bir başka makalem de daha sonra yine aynı dergide Kazakça olarak yayınlanmıştır: “Yesevi Jolının Negizgi Ereşelikleri Jayında”, **Türkologya**, Türkistan, (Navrız-Sevir 2003), no: 4, s. 99-108.

[3] Bilindiği üzere Ali Şir Nevaî Ahmet Yesevi hakkında Nesâyimû'l Mahabbe adlı eserinde "Türkistan ehlinin kible-i duası" ifadesini kullanmaktadır. (Nevayî, 1996: 383)

[4] Yarı açık diyorum çünkü SSCB içerisinde dönem dönem de olsa nefes alma imkanı sağlanan dinsel kurumlar olagelmıştır.

[5] Bu makale Rusça ve Kazak Türkçesi ile olmak üzere kitapçık halinde yeniden yayınlanmıştır. (Masson, 2000)

[6] Gordlevsky'nin 1932'deki makalesi (Gordlevsky, 1932) gibi az sayıda çalışma bu konulara kısmen değinmekle birlikte konunun kapsamı karşısında yetersiz kalmaktadır. Konuyu antropolojik açıdan ele alan yeni şu çalışmaya da bakılabilir: (Privatsky, 2001)

[7] Örneğin bakınız: (Candarbek, 2000)

[8] Bazı araştırmacılarca "bâb" sözcüğünün kapı anlamına geldiği ve İslamı yayanlara verilen bir lakap olduğu da ifade edilmektedir. (Melikoff, 1993: 171)

[9] "Batır" sözcüğü savaşlarda kahramanlık göstermiş tanınmış kişiler için kullanılan bir deyimdir.

[10] Bu konuda şu iki makaleye bakılabilir: (Nisanbayev, 2000; İbrahimov, 2000)

[11] Yaptığım araştırmalarda bazı Anadolu'daki Ocakların birçok yönden Ahmet Yesevi ile bağlantısı bulunduğunu tespit ettim. Bu konuyu bir başka makalemde inceleme konusu yapacağım.